

Norsk fonologi – en utfordring for polske innlærere?*

Av Grzegorz Skommer
Adam Mickiewicz Universitet, Poznań

Sammendrag

Innlærere følger visse utviklingssteg når de tar til å lære et andrespråk. Allerede i begynnerfasen forsøker de å ta i bruk komplekse konstruksjoner som består av leksikalske enheter ofte satt sammen uten hensyn til morfologiske eller syntaktiske regler. Noen utvikler sin kompetanse videre, mens andre stagnerer og fortsetter å bruke et språk som kjennetegnes av strukturell og semantisk forenkling. En slik forenkling er ikke fullt så mulig å overføre til det fonologiske nivået. Innlærere må ha kontroll over betydningsbærende fonemiske forskjeller i et språklig lydsystem allerede på et tidlig stadium i andrespråklæringen. Slik kontroll defineres i denne artikkelen som *komplett fonologisk kompetanse*. I artikkelen analyserer jeg de utfordringer polske innlærere møter, når de forsøker å oppnå komplett fonologisk kompetanse på norsk. Jeg sammenlikner det norske og det polske lydsystemet og peker på likheter og forskjeller siden begge deler kan medføre uttaleavvik. Formålet med artikkelen er å identifisere minimale krav polske innlærere må tilfredsstille for å gjøre seg forstått i norskspråklige muntlige kommunikasjonssituasjoner.

Nøkkelord: *polsk, norsk, lydsystemer, fonologisk kompetanse, fonologisk kompletthet, uttaleavvik*

Innledning

Språktilegnelse er en prosess hvor flere ting foregår samtidig. Allerede i begynnerfasen forsøker man å ta i bruk komplekse konstruksjoner som består av leksikalske enheter satt sammen etter pragmatiske prinsipper, ofte uten hensyn til morfologiske eller syntaktiske regler. Mange innlærere stagnerer på dette nivået, det vil si at de utvikler sine leksikalske ferdigheter, men fortsetter å bruke et språk som strukturelt ligger langt fra normen. Det er verdt å bemerke at et sånt minimalt språkssystem (Berggreen og Tenfjord 2003: 169) kan være et tilstrekkelig kommunikasjonsmiddel. Hvis målet for kommunikasjonen er å gjøre seg forstått, kan man oppnå det med manglende grammatisk kompetanse. Fra innlærerens synspunkt kan noen morfologiske trekk virke redundante. Det er for eksempel fullt mulig i de fleste situasjoner å snakke norsk uten korrekt markering av grammatisk kjønn ved substantiver. En slik ufullstendig kompetanse i bruken av et andrespråk er helt vanlig på leksikalsk nivå og forekommer ofte på morfologisk nivå. På syntaktisk nivå kan den fungere bra så lenge man holder seg til ukompliserte og ikke-hierarkiske strukturer. Hva med det fonologiske nivået?

Den grunnleggende egenskapen ved innlæring av språklige lydssystemer er at de må beherskes på relativt kort tid og at mulighetene for redundans er forholdsvis små. Innlæreren må ha kontroll over hele spektret av andrespråkets lyder allerede i begynnerfasen. Selv om begynnervarieteteten kjennetegnes av strukturell og semantisk forenkling, er det ikke like mulig å overføre denne enkeltheten til det fonologiske nivået, i hvert fall når det gjelder antallet fonologiske enheter man tar i bruk. Med andre ord inneholder selv de mest elementære språklige formuleringer samtlige enheter hentet fra målspråkets fonologiske inventar.

Til forskjell fra strukturell, leksikalsk eller semantisk kompetanse er fonologisk kompetanse mer eller mindre fullstendig på begynnerstadiet. Graden av denne komplettheten kan diskuteres (og skal diskuteres nedenfor), men det synes å være opplagt at innlærere ikke kan ty til de samme strategier de bruker ved tilegnelse av morfologiske, syntaktiske eller leksikalske enheter. Disse strategiene omfatter som oftest utelatelse av enheter eller anvendelse av alternative former. Begynnervarieteteten beskrives ofte som en språklig form hvor mange elementer er fraværende (for eksempel bøyningsmorfemer, grammatiske formord eller setningsledd). Et slikt fravær av fonologiske elementer (fonemer) synes umulig, dog er fraværet av enkelte fonetiske trekk eller lydsekvenser typisk. Polske innlærere vil vanligvis unn-

late å bruke aspirasjon ved uttale av /p/, /t/, /k/, men likevel opprettholde den fonemiske forskjellen mellom disse konsonantene og deres stemte varianter. Jeg foreslår å bruke begrepet *komplett fonologisk kompetanse* som i denne artikkelen defineres som kontroll utøvd over betydningsbærende fonemiske forskjeller i et språklig lydsystem. En slik kompetanse skiller seg naturligvis fra *innfødt fonologisk kompetanse* som omfatter samtlige fonetiske trekk i et språklig lydsystem. Det er mye som tyder på at en slik kompetanse er et uoppnåelig mål for de fleste innlærere (Scovel 1988). I det følgende vil jeg analysere de utfordringer polske innlærere møter når de forsøker å gjøre seg forstått i norskspråklige muntlige kommunikasjonssituasjoner. Jeg vil sammenlikne det norske¹ og det polske lydsystemet og peke på likheter og forskjeller siden begge deler kan medføre uttaleavvik.

Språklige lydsystemer er ganske like

Det er naturlige årsaker til at språktilegnelse på det fonologiske nivået foregår mye forttere. Corder (1977) mener at språk blir bygd ut ved «en generell komplikasjonsprosess» (Berggreen og Tenfjord 2003: 171), og språklige lydsystemer er relativt lite komplekse i sammenlikning med grammatiske systemer eller leksikalske inventarer fordi de består av et langt mindre antall elementer. Selv om antall lyder som et menneske kan lage og oppfatte er ubegrenset, må det egentlige tallet på gjenkjennbare lydsegmenter i et språk holdes innenfor visse rammer. Et lydsystem er «et lukket system av betydningsdifferensierende lyder som lar seg kombinere til ord etter et bestemt sett av fonotaktiske regler» (Andersen 2002:56). Lydsystemer må være lukket av hensyn til gjenkjennbarheten, dette fordi språkbrukerne må øyeblikkelig være i stand til å identifisere lydsegmentene (fonemene) og tilskrive betydning til større enheter (ord) som dannes av dem. Hyppige innovasjoner innenfor disse systemene ville ha ført til forvirring og misforståelse. Det er heller ingen grunn til å bruke altfor mange fonemer. Selv om antall lyder kan variere, inneholder det gjennomsnittlige lydsystemet bortimot 28 fonemer (ca. 22 konsonanter og ca. 6 vokaler) som settes sammen i bestemte kombinasjoner. Ikke alle kombinasjoner er tillatt (for eksempel, et norsk eller polsk ord kan begynne med *spr-* eller *skr-*, men ikke med *rps-* eller *ksr-*), men disse begrensningene til tross er et lydsystem bestående av få lydsegmenter tilstrekkelig til å bygge opp et praktisk talt ubegrenset leksikon.

Ved innlæring av et lydsystem på et andrespråk vil man kunne støtte seg på førstespråksviten i langt større grad enn ved innlæring av andre språklige enheter. Lydsystemene i verdens språk synes å ha flere fellestrekk enn det kan påvises på andre språknivåer. Flere absolutte og tendensielle universalier (dvs. slike egenskaper som forekommer i alle eller nesten alle språk) er av fonologisk karakter. Alle språk har vokaler og konsonanter. Nesten alle språk har bilabiale lyder og nasale og frikative konsonanter (Maddieson 2013). Det anatomiske og fysiologiske grunnlaget for artikulasjon er felles for alle språkbrukerne, og dette resulterer i påfallende likheter mellom lydsystemer. Det fins også påfallende forskjeller, og dette bringer oss tilbake til kompletthetsbegrepet nevnt tidligere.

Fonologisk kompletthet

Selv om innlærere har kontroll over hele lydsystemet i et andrespråk, er ikke dette ensbetydende med at de snakker som innfødte talere, tvert imot, de fleste snakker med «fremmed aksent». Mange studier tyder på at aksent «is not easily overcome» (Lenneberg 1967: 176) på grunn av nevrologiske og biologiske begrensninger. I følge Lennebergs *Critical Period Hypothesis* er tilegnelse av innfødt-lik uttale utenkelig, eller rett og slett umulig for personer som er eldre enn 9-10 år, dette er dokumentert blant annet av Moyer (1999)². Resultatene er derimot ikke entydige. Piske, MacKay og Flege (2001:197) mener at alder kan spille en sentral rolle i andrespråksutvikling på fonologiens side, men de konkluderer at «no study has as yet provided convincing evidence for the claim that L2 speech will automatically be accent-free if it is learned before the age of 6 and that it will definitely be foreign-accented if learned after puberty». Uansett ser det ut til å være slik at fonologisk kompletthet, definert denne gangen som målspråksnær eller innfødt kompetanse, er et uopnåelig mål for de fleste voksne innlærere. Men spørsmålet er om dette er et mål å streve etter.

Allerede i 1949 bemerket Abercrombie at «language learners need no more than a comfortably intelligible pronunciation» (s. 120). *Intelligibility* ('forståelighet') er blitt et begrep i engelskspråklig forskning på andrespråkslæring (se for eksempel Derwing og Munro 1997, Munro og Derwing 1995) rett og slett fordi man med rette har identifisert at engelsk har utviklet seg til å være et kommunikasjonsmiddel for engelske innlærere seg imellom. For brukere av EIL (English as an international language, se Jenkins 2000) er

spørsmålet om innfødt fonologisk kompetanse irrelevant. Jenkins definerer *lingua franca core* (LFC) som et alternativ til britisk eller amerikansk uttale for de innlærere som verken har behov for eller ønsker å oppnå innfødt fonologisk kompetanse. Hun setter prinsipper for fonetisk forenkling av det engelske lydsystemet som noe som ikke er til hinder for forståelighet. For innfødte talere er uttalen en identitetsmarkør som plasserer mennesker innenfor et språksamfunn med hensyn til slike sosiolingvistiske faktorer som geografisk bakgrunn, utdanningsnivå, yrke, etnisitet og lignende. Innlærere derimot står foran et mer eller mindre bevisst valg av en bestemt uttalemønstre. Noen valg er mer naturlige å ta enn andre (se Beebe 1985 for diskusjon), men det umiddelbare målet, og det minste kravet for alle innlærerne på fonologiens side, er å gjøre seg forstått. Man må derfor ta stilling til hva dette innebærer for norskens vedkommende, med andre ord finne ut hvordan man gjør seg forstått på norsk når man har polsk som førstespråk.

I det som følger skal jeg ta utgangspunkt i det norske lydsystemet og forsøke å identifisere de områdene som kan være problematiske for polske innlærere ut fra min mangeårige erfaring med praktisk andrespråksundervisning på akademisk nivå. Det foreligger ingen empiriske studier av polsktalendes norske uttale. Selv om norsk har vært et undervisningsfag ved to polske universiteter siden 1970-årene, har kontakten mellom begge språkene vært liten. Samfunnsmessige endringer i de siste årene har økt behovet for tverrspråklig analyse av norsk og polsk (se Friberg og Golden, dette nummeret). Denne artikkelen er ment som en tverrspråklig sammenlikning av det norske og polske lydsystemet. Innlæreren er i utgangspunktet en språksammenlikner (Berggreen og Tenfjord 2003:201) og en teoretisk oppstilling av likheter og forskjeller mellom to språk danner, etter min mening, et verdifullt utgangspunkt til empiriske studier. Det er derimot lite belegg for at læringsvansker kan identifiseres ved en enkel oppramsing av likheter og ulikheter mellom førstespråket og andrespråket. Førstespråkets fonologi utøver utvilsomt en innflytelse på uttalen av andrespråket, men man må ikke se bort fra andre faktorer, som for eksempel fonologiske og fonetiske universalier nevnt ovenfor.

Typologisk bakgrunn

Alle språk er systemer som inneholder konsonanter og vokaler. Det minste antallet vokalkontraster registrert³ er to i språket *yimas* i Ny-Guinea, og det

høyeste er 14 i tysk. Gjennomsnittet ligger på fem-seks kontraster. Spredningen i konsonantinventarer er mye større, fra seks (i språket *Rotokas* fra Ny-Guinea) til 122 (i *!Xóǀ* – et khoisanspråk fra Botswana). Gjennomsnittet ligger på 22. Det er ingen direkte korrelasjon mellom antall vokaler og konsonanter. Med andre ord, det finnes språk hvor fordelingen er jevn og det finnes språk med overvekt av enten vokaler eller konsonanter. Dette forholdet kan illustreres som en matematisk størrelse, ganske enkelt ved å dele antallet konsonanter på antallet vokaler. For *abkhasisk*, et pontisk språk som snakkes i Abkhasia, er dette forholdet på 29 fordi språket har 58 konsonanter og bare to vokaler. For *andoque*, et lite indiansk språk som brukes i Colombia, er denne relasjonen på 1,11 (10 konsonanter og ni vokaler). Det gjennomsnittelige forholdet ligger rundt fire, det vil si at konsonantinventaret er vanligvis fire ganger større enn vokalinventaret.

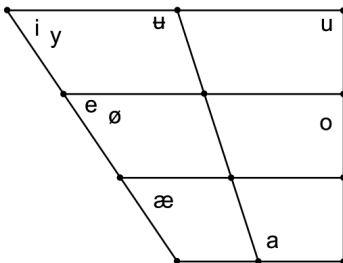
Typologien ka gi oss en pekepinn om hvor læringsvansker kan ligge. I det som følger vil jeg vise at norsk og polsk er typologisk forskjellige særlig med hensyn til vokalkontraster, og dette kan medføre uttaleavvik.

Vokalsystemet

Norske vokaler

Norsk er et nivokalsystem med følgende oppstilling i vokalfirkanten:

Tabell 1: Norske vokaler

Norsk hører til de språkene hvor lengden på vokalene er fonologisk relevant, det vil si at den kan være betydningsdifferensierende. Med andre ord, det fins minimale par i norsk som skiller seg fra hverandre ved at det ene ordet inneholder en lang variant av vokalen og det andre ordet en kort variant av

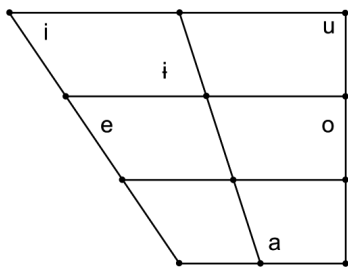
samme vokalen (for eksempel *mat – matt, het – hett, bare – barre, sål – såld*). Siden alle vokalene representert i firkanten har sine lange ekvivalenter, blir det norske vokalinventaret fordoblet. Det må påpekes at vokaler (og for så vidt også konsonantlyder) ikke uttales likt i alle kontekster. Uttalen kan påvirkes av andre lyder i samme ytring (ved koartikulasjon) eller av det faktum at lyden befinner seg i en trykksterk eller trykklett stilling. Det første fonemet /e/ i ordet *snevre* som er trykksterkt, er av den grunn ulikt det andre som er trykklett /e/ (schwa-vokalen). Lange varianter er heller ikke identiske med korte varianter, de norske lange vokalene uttales gjerne litt høyere enn deres korte ekvivalenter. Vokalkvaliteten endrer seg også hvis vokaler opptrer i kombinasjon, det vil si når de står ved siden av hverandre. Norsk har fem hoveddiftonger (som er tilstede i følgende ord: *sau, øy, nei, koie, haie*). Alle norske diftongene glider mot det trange fremre hjørnet av vokalfirkanten.

Selv om man regner korte og lange vokaler som varianter av samme lyd, må det norske vokalinventaret defineres som rikt. I WALS-databasen er inventarene med sju til fjorten kvaliteter betraktet som store. Av over 500 språk registrert i den faller bare en tredjedel av dem under denne kategorien. Det norske vokalsystemet har også en annen egenskap som fra det globale perspektivet er enda sjeldnere, nemlig en stor konsentrasjon av lyder i det trange fremre hjørnet av firkanten samt i midtre posisjon. To av disse lydene, /y/ og /ʏ/, uttales med rundede lepper, og disse vokalene er ytterst uvanlige i verdens sammenheng; det er faktisk bare 23 språk som har dem (bl.a. fransk, tysk, bretonsk, finsk og ungarsk).

Polske vokaler

Polsk er et seksvokalsystem med følgende oppstilling i vokalfirkanten.

Tabell 2: Polske vokaler

Polsk har, som de fleste språk i verden, et gjennomsnittlig stort vokalinventar. Vokallengden er ikke fonologisk relevant i polsk, det vil si at lang uttale av vokaler (som kan forekomme i affektert tale) ikke endrer betydningen av ordene. Det eneste som er spesielt med kvalitetene i polsk, er tilstedeværelsen av to nasale vokaler /ą/ og /ę/. Polsk er det eneste slaviske språket som har beholdt nasale vokaler, og vokalisk nasalitet er ellers ikke særlig utbredt på verdensbasis (blant indoeuropeiske språk finner man nasale vokaler i fransk og portugisisk). Vokalisk nasalitet er derimot av asynkron karakter og erstattes vanligvis med en kombinasjon av en oral vokal og etterfølgende nasal konsonant – /m/ eller /n/ – eller diftong. I visse posisjoner, særlig i utlyd eller foran bestemte konsonanter, faller den bort.

Norske og polske vokaler kontrastert

Sammenlignet med polsk er det norske vokalinventaret mye større. Kjernen i systemet er så å si identisk (/i/, /a/, /u/, /e/ og /o/) og tilsvarende fenomenet som er kjent under begrepet *maximal dispersion* (Liljencrants 1972), det vil si at vokalene er spredt jevnt over området tungen beveger seg i. De fleste femvokalsystemer består av identiske vokalkvaliteter. Utviklingen i andre språk viser at hvis det grunnleggende systemet utvides, så skjer dette gjennom tilføyning av kvaliteter som ikke er direkte knyttet til tungens posisjon i munnen, det vil si nasalitet, lengde og lepperunding. Polske vokaler anvender disse kvalitetene i en sterkt begrenset grad. Nasalitet, dog markert i skrift i form av *a* eller *e* med kvist, for eksempel *prąd* (*strøm*), *ręka* (*hånd*) blir, som nevnt ovenfor, uttalt asynkront slik at nasalitet er, i likhet med norsk, et allofonisk trekk. Lepperunding er veldig svak for de fleste polske vokaler (med unntak av /u/ og, i langt mindre grad, /o/). Lengde er fullstendig fraværende i det polske vokalske systemet. Det kan altså forventes at både runding og vokalkvantitet kan være problematiske for polske innlærere. Harnæs og van Dommelen (2013) stilte en lignende hypotese i sin analyse av hvordan arabisktalende og russiske informanter realiserer kvantitetsdistinksjon i norsk. Studien bekreftet at arabisktalende innlærere som kjente distinksjonen fra sitt eget morsmål, mestret skillet mellom korte og lange vokaler bedre enn russiske innlærere (russisk, på linje med polsk, mangler vokalkvantiteten). Harnæs og van Dommelen tar visse forbehold med hensyn til hvordan deres data kan tolkes fordi de mener at det ikke finnes noen modell som kan forutsi interferensfenomenene, men de konkluderer med å si at «S1-påvirkning i prinsippet må kunne predikeres» (2013:67). De understreker også at fokusering på vokalvarigheter i trykk-

sterk stilling, og på det innbyrdes forholdet mellom vokal- og konsonantvarigheter, kan være nyttig i uttaleopplæring i norsk som andrespråk.

Det synes meg at i norsk andrespråksundervisning er den fundamentale korrelasjonen mellom lengde og trykk sterkt neglisjert. I mange norske lærebøker for utlendinger framstilles vokalkvantiteten vanligvis i form av kontrasterende par av enstavelsesord (for eksempel *mat* versus *matt*) uten at man understreker denne korrelasjonen sterkt nok. Det vil derimot virke mer innlysende på innlærere å få dette problemet illustrert med et par av typen *drama* [ˈdra:ma] – *dramatisk* [draˈma:tisk] som viser hvordan lengden forflytter seg fra en stavelse til en annen fordi den står lavere i hierarkiet enn trykket (Haugen 1967). Ved trykkforflytting endres strukturen av lange og korte enheter i mange norske ord (*balsam* – *balsamisk*, *protest* – *protestere* og lignende). Bare én trykksterk stavelse kan være lang i norsk (og ikke omvendt). Man kunne like godt begrense beskrivelsen av det norske vokaliske systemet til korte vokaler og forklare vokalkvantiteten ut fra dens posisjon i prosodisk hierarki (beskrivelsen kunne også omfatte tonemer som står på toppen av hierarkiet).

Det må tilføyes at korrekt identifikasjon av trykk tung stavelse ikke er ensbetydende med korrekt realisering av vokalkvantitet. Trykk tung stavelse med lang vokal er enten åpen eller inneholder én konsonant i koda, mens trykk tung stavelse med kort vokal inneholder enten en geminert konsonant eller en konsonantgruppe. Denne regelen gjenspeiles ikke ofte i norsk skriftspråksnormering (pronomenene *hun*, *han*, preposisjonene *til*, *hos*, ord som i noen dialekter inneholder retroflekse lyder *barn*, *perle*, leksemer *Afrika*, *påske* med flere). Regelen kan heller ikke anvendes like lett for nøytrumsformer av adjektiver (*lys-lyst*) eller fortidsformer av svake verb ([vra:kə]-[vrak:tə], [pre:kə]-[pre:ktə] men [ba:kə]-[baktə], [ro:pə]-[roptə]). Morfologisk junktur mellom rotstavelsen og fortidssuffikset forklarer ikke hvorfor rotvokalen beholdes lang i *vrakte* og *prekte*, men forkortes i fortidsformene av *bake* og *rope*. Uregelmessighetene er mange, og det bør legges større vekt på dem i undervisningen⁴. Teoretiske tilnærminger til å forklare problemet er foreslått innenfor den såkalte styringsfonologien (Czarnecki 2013), men deres praktiske verdi er så langt liten. Korrekt tolking av kvaliteten på de korte variantene /u/ og /o/ kan virke like utfordrende for innlærere. Polsk har en svært ortofon skriftspråksnormering, mens i norsk er det en viss variasjon i uttalen av ord i tilsynelatende lik fonologisk omgivelse (*skuff*, *skuffe*, *bukse*, *smukk*, *komme*, *komité* og lignende).

Harnæs og van Dommelen (2013:57) registrerer også avvik i vokalvarigheten hos russiske informanter. Lignende studier har ikke vært utført for polske innlærere, men ut fra min erfaring er distinksjonen mellom lange og korte vokaler hovedproblemet i polsktalendes norske uttale. Biskup (1988:4) mener at polsktalende studenter har vansker med å opprettholde vokalkvaliteten i lange stavinger og at /e/ og /ɘ/ spaltes (diftongiseres).

Lepperunding utgjør en stor utfordring for polske innlærere. I de fleste språk i verden er bakre vokaler rundete, og polsk er ikke et unntak i så måte, og rounding i polsk er forholdsvis svak. For polakkene er uttalen av runde vokaler i sentral posisjon vanskelig, og i fremre posisjon ekstremt vanskelig rett og slett fordi de er uvant med å bruke leppene aktivt ved produksjon av vokaler. Som nevnt tidligere er fremre rundete vokaler typologisk sjeldne og norsk /y/ hører til de mest utfordrende lydene for de fleste utlendingene⁵. Polske innlærere vil ha en tendens til å erstatte den med /i/ som er urundet og sentral, og en slik uttale virker fremmed for norske ører.

Konsonantsystemet

Norske konsonanter

Det norske konsonantinventaret har en gjennomsnittlig størrelse slik som bortimot halvparten av språkene representert i WALS-databasen. Ingen av de norske konsonantlydene er spesielt uvanlige på verdensbasis, kanskje med unntak av retroflekse lyder som ikke er særlig utbredt blant indoeuropeiske språk.

Det er to grunner til at det norske konsonantinventaret ikke er særlig stort. For det første mangler norske frikativer sine stemte ekvivalenter. Bokstaven *z*, som i de fleste språk representerer en stemt frikativ, brukes sjelden på norsk, stort sett bare i egennavn og lånord, og der den brukes, blir den uttalt med /s/ (f.eks. *Zambia*, *zoologi*). En del lånord med *z* har blitt tilpasset den norske uttalen i skrift (*sebra*, *son*). Romanske lånord av typen *journal* uttales også med ustemt frikativ selv om uttalen er stemt i språkene de ble hentet fra, men eksempler på tilpasset skrivemåte finner man også (*sjalusi*). For det andre har norsk ingen affrikater, det vil si konsonanter som består av en plosiv og en frikativ uttalt på samme artikulasjonssted. Typiske eksempler på affrikater er engelske ord skrevet med *ch* (*check*, *Czech*). På norsk blir slike lyder erstattet med en frikativ (*sjekk*) eller en kombinasjon av en plosiv og en frikativ (*tsjekkisk*).

Tabell 3: Norske konsonanter

	Labiale		Koronale				Dorsale			Radikale		Glottal
	Bilabial	Labiodental	Dental	Alveoral	Postalveoral	Retrofleks	Palatal	Velar	Uvular	Faryngal	Epiglottal	
Nasaler	m			n		ɲ		ŋ				
Plosiver	p b			t d		t̪ d̪		k g				
Frikativer		f		s	ʃ		ç					h
Approksimanter		v					j					
Vibranter				r		ɾ						
Flapper												
Laterale approksimanter				l		ɭ						
Laterale flapper												

Polske konsonanter

Det polske konsonantinventaret har to interessante trekk (Tabell 4, s. 78). For det første danner alle frikativene (bortsett fra den velare /x/-lyden) par av stemmeløse og stemte varianter. Og for det andre har det polske språket en rekke affrikative lyder. En affrikat er en lyd som begynner som en plosiv og slutter som en frikativ, og av den grunn er den representert i IPA med to symboler som er bundet med en bue. Det må derimot understrekes at affrikater ikke må betraktes som to separate lyder fordi artikulasjonen av plosiven og frikativene foregår omtrent på samme sted (homorgan). I polsk er denne forskjellen fonemisk: ordet *trzysta* (*tre hundre*) uttales med en heterorgan kombinasjon av /t/ og /ʃ/, mens *czysta* (hunkjønnsformen av adjektivet *ren*) med en homorgan affrikat /tʃ/.

Tabell 4: Polske konsonanter

	Labiale		Koronale					Dorsale			Radikale		Glottal
	Bilabial	Labiodental	Dental	Alveoral	Postalveoral	Retrofleks	Palatal	Velar	Uvular	Faryngal	Epiglottal		
Nasaler	m		n				ɲ	ŋ					
Plosiver	p b		t d					k g					
Frikativer		f v	s z		ʃ ʒ		ç ʒ	x					
Affrikater			ts dz		tʃ dʒ		tɕ dʒ						
Approksimanter		w					j						
Vibranter				r									
Flapper													
Laterale approksimanter				l									
Laterale flapper													

Norske og polske konsonanter kontrastert

Sammenlikning av lydinventarene i begge språkene viser at norsk har et noe mindre antall konsonanter og et langt større antall vokalkvaliteter enn polsk. I typologiske undersøkelser finner man egentlig ingen korrelasjon mellom antall konsonanter og vokaler i et språk. Med andre ord kan man ikke si at et språk som er rikt på konsonanter nødvendigvis har færre vokaler enn et språk med mange vokalkontraster. Det er derimot mer interessant å se på den innbyrdes relasjonen mellom de to lydtypene, og den kan vi regne ut ved å dele antall konsonanter på antall vokalkvaliteter. For norsk er dette forholdet relativt lavt (2,5), mens for polsk er det relativt høyt (4,8). Noen korrelasjon fins, som allerede nevnt, ikke, og på verdensbasis finner man språk med alle variasjoner av konsonant- og vokalforråd. Det er derimot viktig å påpeke at lyder som et språk har til disposisjon, knyttes sammen etter et bestemt sett av fonotaktiske regler. Høyere andel av vokalkvalitetene i norsk, og den fonemiske forskjellen mellom korte og lange vokalvarianter,

gir større variasjon i oppbygging av stavelser fordi vokaler har stavelsesdannende funksjon. Dette kan være én av grunnene til at norske konsonantgrupper vanligvis består av to etterfølgende konsonanter. I kombinasjoner som består av tre (*språk, skli, blomst*) eller fire konsonanter (*hamstre, venstre*) finner vi sonanter /r/, /l/, /m/, /n/, altså konsonantiske lyder som også kan danne stavelsestoppen. I lærerveiledningen til serien *Norsk som andrespråk: undervisningsopplegg i uttale* sier Kløve og Husby at det norske stavelsestemplatet ser slik ut: KKKVKKKKK (2008: 20), det vil si at norsk har maksimalt tre konsonanter i opptakt og opptil fem konsonanter i koda (i praksis er mønsteret KKKVKKK nærmere virkeligheten fordi de lister bare ett eksempel av fire og fem konsonanter i koda, nemlig *–lmsk* og *–lmskt*). I polsk, og for så vidt i andre slaviske språk, er stavelsesstrukturen enda mer komplisert. Bortfall av hjelpevokaler og et begrenset vokalforråd har resultert i et fonotaktisk system som tillater konsonantgrupper bestående av opptil fire konsonanter i opptakt og fem konsonanter i koda (på grunn av sandhi-fenomener er opptil 11 konsonanter mulig ordmedialt, jf. tabellen i Dziubalska-Kolaczyk og Zygorowicz 2014:131). Kombinasjoner av plosiver, frikativer, approksimanter og affrikater er mulige som i følgende eksempler: *grdyka* (*adamseple*), *ssak* (*pattedyr*), *bezwzględny* (*hensynsløs*), *wschód* (*øst*), *drgnąć* (*skvette*). Grupper av konsonanter i opptakt og koda som presenteres av Kløve og Husby (2008:20-21), medfører ingen nevneverdige uttalevarianter for polske innlærere (for en utførlig oversikt over polske konsonantgrupper, se Śledziński 2010).

Tabellene ovenfor viser at begge språkene har mange felles konsonantiske trekk, og både obstruenter og sonanter er godt representert. Norsk mangler stemte frikativer og affrikater og norsktalende kan komme til å overføre sine ustemte varianter til fremmede språk; dette fenomenet gjenspeiles også i tallrike lånord som tilpasses det norske konsonantsystemet enten ved at stemtheten fjernes (for eksempel *sjekke, journal, jazz*) eller at den erstattes med lydrett uttale. Polakker vil derimot svært ofte frambringe slike ord etter det mønsteret de kjenner fra morsmålet. Dette kan føre til feilaktig bruk av stemte frikativer særlig i opptakt og mellomvokalisk posisjon, for eksempel [izolaʃun] eller [ʒurnal], eller i de sjeldne tilfeller hvor bokstaven *z* brukes i norsk (*zoologi*).

I det store og hele kan polske innlærere støtte seg på morsmålet sitt for å oppnå det som ovenfor defineres som komplett fonologisk kompetanse. De vil da danne et slags minimalt system som faller under kategorien fremmed aksent, men som samtidig bevarer samtlige fonemiske trekk i

norsk. Hva det betyr å snakke norsk med polsk aksent, kan lett avleses av tabellene ovenfor. Avvik vil kunne omfatte slike eksempler som *ha* uttalt med en velar og ikke glottal frikativ, *s* uttalt dentalt og ikke alveoralt, *kjære* uttalt med en palatal sibilant istedenfor en ikke-sibilant frikativ eller retroflekse lyder uttalt som en kombinasjon av /r/ pluss en etterfølgende konsonant. Det er en ganske utbredt oppfatning at morsmålet er «en svært viktig påvirkningsfaktor når det gjelder tilegnelse av uttaleferdigheter i mål-språket» (Husby og Kløve 1998: 27), og at den tverrspråklige innflytelsen sannsynligvis er større på det fonologiske området enn på de andre språklige områdene. Hovedgrunnen til dette kan være, ved siden av fysiologiske og universelle forhold, at overføring av fonologiske data fra et språk til et annet språk ofte ikke medfører feil, men uttaleavvik som ikke hindrer kommunikasjonen. Mange innlærere (kanskje de fleste) vil forbli på dette stadiet fordi de ikke føler noe behov for å videreutvikle et system som allerede fungerer svært effektivt og derfor heller ikke streber etter et mål som ser ut til å være uopnåelig.

Skal man bevege seg mot et høyere nivå på uttaleområdet, er bevisstgjøring nøkkelordet. La oss bruke norske plosiver som et eksempel. I lære-bøker skiller man distinktivt mellom stemte /b, d, g/ og ustemte varianter /p, t, k/ av plosivene, og dette stemmer overens med distinksjonen i polsk. I teoretiske tilnærminger framstilles forskjellen mellom disse to variantene som en kontrast mellom slapp (lenis) og spent (fortis) artikulasjon (Kristoffersen 2000:74 skriver at norske plosiver er bare «partially voiced», se også Sivertsen 1967:74), men det finnes også studier som underbygger påstanden om stemt/ustemt distinksjon av norske plosiver (Ringen og van Dommelen, 2013). Selv om problemet diskuteres, hersker det ingen tvil om at aspirasjon spiller en viktig rolle ved uttalen av ustemte varianter⁶. Aspirasjon er derimot ukjent i polsk og polske innlærere er ikke klar over hva den egentlig går ut på. Følgelig vil de alltid uttale ord som *pil* uten aspirasjon. De vil heller ikke differensiere mellom *mugg* og *mukk* fordi stemthet aldri forekommer ordfinalt i polsk for eksempel ordene *Bug* (*en elv i Polen og Ukraina*), *buk* (*bøk*) og *bóg* (*gud*) uttales identisk.

Suprasegmentale trekk

I de fleste språk blir noen stavelser eller ord i talestrømmen framhevet ved at de uttales med større intensitet (dynamisk trykk), endring i tonegangen

(tonem) eller forskjellig kvantitet (lengde). Det er sjelden disse tre egenskapene opptrer samtidig, og norsk er prosodisk sett et eksepsjonelt språk. En norsk stavelse som er trykksterk, er samtidig lang og har tonem knyttet til seg. De tre prosodiske egenskapene har distinktiv funksjon i moderne norsk. Trykkfordelingen skiller *alle* fra *allé*, lengden differensierer *måte* fra *måtte* og tonem *bønner* fra *bønder*.

Som nevnt tidligere er prosodiske egenskaper i norsk ordnet hierarkisk, men opptrer solidarisk. Reglene for trykkfordelingen er derimot ikke fullt så enkle. Historisk sett hører norsk til språkene med trykk på første stavelse, men det fins i dag en mengde ord som ikke følger denne regelen. Som oftest er det ord med lånte prefikser eller suffikser som enten er ubetonte eller betonte i det språket de er tatt fra. I slike tilfeller vil trykket kunne falle på annen stavelse (*betale, forlove, uendelig*), nest siste stavelse (*reparere*) eller til og med på sluttledet (*disposisjon, seriøs*). Noen prefikser kan følge to mønstre (*u' dødelig* men *'uavgjort*). I så henseende hører norsk til språk som ikke har fast trykkfordeling.

Trykk i polsk knyttes også til stavelsesstruktur i ordet, men det er fastlagt og faller nesten alltid på nest siste stavelse. Trykket er dynamisk, og verken lengde eller tonehøyde har distinktiv funksjon.

Det er lite sannsynlig at polske innlærere involverer førstespråksviten ved tilegnelse av norsk prosodi. Muligheter for transfer ved trykkplassering foreligger ved flerstavelsesord av fremmed opphav (*institutt*), men den virkelig store utfordringen polsktalende står overfor er å knytte trykket med de to andre prosodiske egenskapene som er ukjent for dem, og identifisere den innbyrdes sammenheng mellom trykk, lengde og tonem. Lengde er et prominent trekk i norsk prosodi fordi den har distinktiv funksjon og følgelig får den mye oppmerksomhet i undervisningen. Når innlærere beveger seg ut over basisnivået, vil de prosessere forskjellen i minimale par (for eksempel *spise-spisse*) uten vansker, men muligheten for at de glemmer å realisere kvantitet i trykksterke stavelser vil fortsatt være stor. Resultatet blir ytringer med korrekt trykkplassering, men fraværende lengde. Tonem må regnes som et perifert fenomen i norsk selv om den har både fonemisk og morfemisk funksjon.

Oppsummering

Formålet med artikkelen har vært å identifisere minimale krav polske innlærere må tilfredsstillere for å gjøre seg forstått når de snakker norsk. Ana-

lysen viser at utfordringene ikke ligger på konsonantområdet. Forskjellene i konsonantinventaret kan føre til uttaleavvik, men medfører ikke hindringer i kommunikasjonen. Vansker oppstår ved realisering av vokalkvantiteter og -kvaliteter som står i sterk tilknytning til prosodiske egenskaper. Disse antakelsene stemmer overens med konklusjonene i Halvorsen (2002) som sier at trykkplassering og durasjonsforhold er avgjørende for «forståeligheten av andrespråksbrukeres språk» (s. 180). En indirekte bekreftelse finnes i Bogacka, Dziubalska-Kołodziej, Krynicki, Pietrala og Wypych (2006) som har vist at mesteparten av feil polsktalende gjør når de snakker engelsk, er knyttet til vokalkvantitet og -kvalitet, trykkplassering og stemthet i kodaposisjon.

Noter

* Denne artikkelen er delvis finansiert av Norges forskningsråd gjennom prosjektet ASKelladden. Morsmalstransfer i innlærerspråk – en korpusbasert tilnærming, prosjektnummer 185964.

1. I denne artikkelen behandler jeg standard østnorsk uttale.
2. Men se Singleton og Lengyel (1995) for kritisk diskusjon.
3. Språklige data er hentet fra *The World Atlas of Language Structures* (WALS). Dryer og Haspelmath (2013). *The World Atlas of Language Structures Online*. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. (Tilgjengelig fra <http://wals.info>, nedlastet 10. september 2014).
4. I norsk leksikografi er uttalen et forsømt emne. Bjarne Berulfsens uttaleordbok kom ut i 1969, Arne Vanviks uttale ordbok ble utgitt i 1985. Berulfsens verk inneholder faktisk mer informasjon om bruken av lengde og tonem i bøyingsformer enn Vanviks.
5. Kløve bruker begrepet «merkede vokaler» ved omtale av fremre rundede vokaler. Hun viser at 70 % av innlærere med 26 forskjellige morsmål har problemer med korrekt uttale av en annen fremre rundet vokal, nemlig /ø/ i ordet *snø*, jf. Kløve 2003.
6. Ifølge Kløve og Husby (2008:31) er det «vanskelig å vite om en sier «bil» eller «pil», «do» eller «to», «gul» eller «kul» dersom /p/, /t/ og /k/ ikke er aspirerte.»

Litteratur

- Abercrombie, David 1949. Teaching pronunciation. *English Language Teaching*, 3, 113-122.
- Andersen, Øivin 2002. Omkring studieobjektet i lingvistikken. *Nordica Bergensia* 27. 45-65.

- Beebe, Leslie M. 1985. Input: Choosing the right stuff. I Gass, Susan M. og Carolyn G. Madden (red.) *Input in Second Language Acquisition*. Rowley, MA.: Newbury House.
- Berggreen, Harald og Kari Tenfjord 2003. *Andrespråklæring*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Biskup, Zofia 1988. Noen grunnleggende forskjeller mellom polsk og norsk. *NOA norsk som andrespråk*, 1988, nr. 6, 1-22.
- Bogacka, Anna, Katarzyna Dziubalska-Kołodziej, Grzegorz Krynicki, Dawid Pietrala og Mikołaj Wypych 2006. General and Task-Specific Corpus Resources for Polish Adult Learners of English. I: *Proceedings of the 5th International Conference on Language Resources and Evaluation*. Genoa: ELRA (European Language Resources Association). 1614-1619.
- Corder, Stephen Pit 1977. 'Simple codes' and the source of the second language learner's initial heuristic hypothesis. *Studies in Second Language Acquisition* 1, 1, 1-10.
- Czarnecki, Przemysław 2013. The phonology of quantity in Icelandic and Norwegian. Upublisert doktoravhandling (Tilgjengelig fra <https://repositorium.amu.edu.pl/jspui/handle/10593/6370>).
- Derwing, Tracey M. og Murray J. Munro 1997. Accent, intelligibility and comprehensibility: Evidence from four L1s. *Studies in Second Language Acquisition*, 19, 1-16.
- Dziubalska-Kołodziej Katarzyna og Paulina Zydorowicz 2014. The Production of High-Frequency Clusters by Native and Non-Native Users of Polish. *Proceedings of the International Symposium on the Acquisition of Second Language Speech. Concordia Working Papers in Applied Linguistics*, 5, 130-144.
- Halvorsen, Berit 2002. Uttale av norsk som andrespråk på et mellomnivå. *Nordica Bergensia* 26, 163-181.
- Harnæs, Liv Andlem og Wim A. van Dommelen 2013. Hvordan realiserer andrespråksbrukere norsk kvantitetsdistinksjon? Varighetsmålinger i norsk som andrespråk. *NOA norsk som andrespråk*, 2013, årg. 29, nr. 1, 53-69.
- Jenkins, Jennifer 2000. *The phonology of English as an international language*. Oxford, England: Oxford University Press.
- Haugen, Einar 1967. On the Rules of Norwegian Tonality. *Language*, Vol. 43, 185-202.

- Husby, Olaf og Marit Helene Klove 1998. *Andrespråksfonologi. Teori og metodikk*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Kløve, Marit Helene 2003. Innvanderers fornemmelse for snø. I *I Mannes Minne. Minneskrift til Gerd Manne*. Oslo, Forlaget Fag og Kultur, 147–157.
- Kløve, Marit Helene og Olaf Husby 2008. Norsk som andrespråk: undervisningsopplegg i uttale. Lærerveiledning. (Tilgjengelig fra <http://www.hf.ntnu.no/no2uttale/lererveiledning.pdf>).
- Kristoffersen, Gjert 2000. *The Phonology of Norwegian*. Oxford: Oxford University Press.
- Lenneberg, Eric Heinz 1967. *Biological Foundations of Language*. New York: John Wiley & Sons Inc.
- Liljencrants, Johan og Bjørn Lindblom 1972. Numerical simulation of vowel quality systems: the role of perceptual contrast. *Language*. Vol. 48, No. 4, 839-862.
- Maddieson, Ian 2013. Absence of Common Consonants. I Dryer, Matthew S. og Martin Haspelmath, (red.) *The World Atlas of Language Structures Online*. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. (Tilgjengelig fra <http://wals.info/chapter/18>, nedlastet 14. september 2014).
- Moyer, Alene 1999. Ultimate attainment in L2 phonology. *Studies in Second Language Acquisition* 21. 81-108.
- Munro, Murray J og Tracey M. Derwing 1995. Foreign accent, comprehensibility and intelligibility in the speech of second language learners. *Language Learning*, 45, 73–97.
- Piske, Thorsten, Ian R. A. MacKay og James E. Flege 2001. Factors affecting degree of foreign accent in an L2: a review. *Journal of Phonetics* 29:191–215.
- Ringen, Catherine og Wim A. van Dommelen 2013. Quantity and Laryngeal Contrasts in Norwegian. *Journal of Phonetics*, 41, 479-490.
- Scovel, Thomas 1988. *A time to speak: A psycholinguistic inquiry into the critical period for human speech*. New York: Newbury House/Harper & Row.
- Singleton, David og Zsolt Lengyel (red.) 1995. *The Age Factor in Second Language Acquisition*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Sivertsen, Eva 1967. *Fonologi. Fonetikk og fonemikk for språkstudenter*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Śledziński, Daniel 2010. Analiza struktury grup spółgłoskowych w nagłosie oraz w wygłosie wyrazów w języku polskim. *Kwartalnik Językoznawczy*, 3-4, 61-83.

Abstract

Norwegian phonology – a challenge for Polish L2 learners?

Learners progress through certain development stages to acquire a second language. Already at the beginning stage they endeavour to apply complex structures that consist of lexical units often put together without regard to morphological or syntactic rules. Some develop their competence whereas others fossilize and continue using a language that is characterized by structural and semantic simplification. Such simplification is not easily transferrable to the phonological level. Learners are required to have control over phonemic differences in a language sound system already at an early stage. In this paper such control is defined as *complete phonological competence*. The paper presents an analysis of the challenges Polish L2 learners face when trying to obtain complete phonological competence in Norwegian. It compares the Norwegian and Polish sound systems and points to similarities and differences as both can result in pronunciation mistakes. The aim of the paper is to identify the minimal requirements Polish L2 learners need to fulfil in order to make themselves understood when speaking Norwegian.

Key words: Polish, Norwegian, sound systems, phonological competence, phonological completeness, foreign accent